

A veszélyes élet öröme: Sanderson, az oundle-i iskola igazgatója

RICHARD DAWKINS

Az Ördög Káplánja

Válogatott tanulmányok

A mű eredeti címe:

A Devil's Chaplain. Selected Essays by Richard Dawkins.

Edited by Latha Menon

A fordítás a Weidenfeld & Nicolson (London)

2003. évi kiadása alapján készült

Fordította: Angster László

Hungarian translation © Angster László, 2005

Kiadta 2005-ben a Vince Kiadó,

az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

(1027 Budapest, Margit körút 64/b)

A kiadásért a Vince Kiadó igazgatója felel

Felelős szerkesztő: dr. Pesthy Gábor

Nyomdai előkészítés: CAD Bt.

A borítót Ghost eredeti tervének felhasználásával

Kálmán Tünde készítette

A borítón lévő kép © REX/Sipa (Photo:Olympia)

A szerző fotója a hátsó borítón LallaWard felvétele

Nyomta és kötötte: Kaloprint Nyomda Kft., Kalocsa

ISBN 963 9552 48 8

Manapság időm nagy részét az oktatás foglalja el. Magánéletemet beárnyékolja az A-szintű¹ vizsgák réme, ezért Londonba menekültem, hogy felszólaljak egy tanári konferencián. A vonaton a régi iskolámban egy hét múlva tartandó oundle-i beszédemre készülve² H. G. Wells könyvét olvastam, melyet híres igazgatójáról írt *The Story of a Great Schoolmaster: being a plain account of the life and ideas of Sanderson of Oundle* (Egy nagy iskolamester története: oundle-i Sanderson életéről és gondolatairól szóló őszinte beszámoló)³ címmel. Wells a könyv elején olyan hangon szólal meg, amellyel, úgy éreztem, kissé túllő a célon: „Azt hiszem, ő a legnagyobb ember, akivel életemben valaha is közelebbi kapcsolatba kerültem.” Ám ez arra készítetett, hogy elolvassam oundle-i Sanderson⁴ hivatalos életrajzát is, amit volt tanítványai testületileg állítottak össze (Sanderson az együttműködésben hitt, és nem az egyéni elismertségért való küzdelemben).

¹ *Advanced*, vagyis emelt szintű záróvizsgák, melyeknek eredményétől függ a brit egyetemekre való bejutás. Az A-szintű vizsgák rendre traumatizálják a brit tinédzsereket, mivel oly sok minden múlik a kimenetelén. Az iskolák országos szinten versenyeznek egymással abban, hogy melyikük teljesít jobban az A-szintű vizsgák terén, és az ambiciózus iskolákról köztudott, hogy lebeszélnek gyengébb képességű diákokat arról, hogy ezzel a vizsgával próbálkozzanak, mivel attól tartanak, hogy a sikertelenség ártana az iskola hírnevének, az országos versengésben elért pozíciójuknak.

² Oundle 1556-ban a közép-angliai, Northamptonshire-ben alapított iskola.

³ H. G. Wells: *The Story of a Great Schoolmaster: being a plain account of the life and ideas of Sanderson of Oundle* (London, Chatto & Windus, 1924).

⁴ *Sanderson of Oundle* (London, Chatto & Windus, 1926).

Most már értem, miért írta Wells, amit írt. És abban is biztos vagyok, hogy Frederic William Sanderson (1857-1922) elrémülne, ha megtudná, amit én a londoni tanároktól tudtam meg azon a konferencián: hogy mennyire szoronganak a diákok az A-szintű vizsgától, és hogy a kormányzat milyen megszállottan igyekszik az iskolák teljesítményét e vizsgák eredményein mérni. Megdöbbenve látná, hogy a fiatal embereknek milyen rémisztően nevelésellenes próbatételeken kell átesniük, ha be akarnak kerülni az egyetemre. Nyílt megvetéssel nyilatkozna az óvatoskodó jogászi finnyáságról az „egészséget és biztonságot” illetően, és különösen a könyvelők szívét melengető teljesítményértékelési rendszerről, amelyek a modern oktatási rendszert jellemzik, és arra ösztönzik az iskolákat, hogy saját érdekeiket a diákjaik érdekei elé helyezték. Sanderson – Bertrand Russell-lal egyetértve – ki nem állhatta, ha a nevelésben motivációs erőként a versengést és a kisajátítási vágyat alkalmazták. Hírnevét tekintve Oundle-i Sanderson végül csak második lett Arnold of Rugby mögött, de Sanderson nem a *public schoolok* világába született. Ha ma élne, biztos vagyok benne, hogy egy nagy, koedukált *comprehensive* iskolát vezetne.⁵ Szegény származása, északi akcentusa, és az, hogy nem tartozott papi rendhez, kiváltképp megnehezítették a dolgát, mikor 1892-ben megérkezett a kicsi és lepusztult Oundle-i iskolába, ahol a régi vágású tanítók szelleme dominált. Első öt éve olyan kínosan telt, hogy Sanderson meg is írta a felmondólevelét, melyet szerencsére sohasem küldött el. Harminc évvel később, halála idején, az Oundle-ben tanulók száma 100-helyett már 500 volt, az iskola az első helyen állt a természet- és a műszaki tudományok oktatásában, és Sandersont kollégák és hálás diákok generációi vették körül tiszteletükkel. Ami még fontosabb, olyan nevelésfilozófiát dolgozott ki, melyet nekünk is sürgősen alkalmaznunk kellene.

A beszámolóik szerint nem volt jó szónok, de az iskola kápolnájában elmondott beszédei churchilli magasságokba emelkedhettek:

Íme, a tudomány nagyszerű emberei, nagyszerű tettekkel: Newton, aki a világot egységes törvényekkel fogta össze; Lagrange, Laplace, Leibniz, akik csodálatos matematikai harmóniát alkottak; Coulomb, aki megmérte az elektromosságot... Faraday, Ohm, Ampere, Joule, Maxwell, Hertz, Röntgen; és a tudomány egy másik ágában Cavendish, Davy, Dalton, Dewar; és megint egy másikban Darwin, Mendel, Pasteur, Lister, Sir Ronald Ross. Mindezek, és még sokan mások, akiknek a neve nem maradt fent, hősi csapatot alkotnak; egy hadsereg katonái ők, azon hősöknek társaságába illenek, akikről a költők énekeltek... A sor elején a nagyszerű Newton áll, aki önmagát egy tengerparton játszó, kavicsokat gyűjtögető gyerekhez hasonlította, miközben látnoki pontossággal beszélt az igazság hatalmas óceánjáról,

⁵ * A *public schoolok*, mint tudják, magániskolák! Csak a viszonylag tehetős szülők tudják megfizetni, akiket ez a tény a politikai paletta túloldalára helyez, a lehető legtávolabbra a kormányzat által pénzelt, ingyenes *comprehensive* iskoláktól (melyek Sanderson idejében még nem léteztek).

amely még rejtve maradt előtte...

Milyen gyakran hallunk ilyen beszédet a templomokban? Vagy itt van Sanderson szelíd vádirata az eszetlen hazafiasság ellen, melyet az *Empire Day* alkalmából mondott az első világháború vége felé. A szószéken rögtön a szentbeszédre tért, és minden Boldogságot egy gúnyos „Uralkodjál, Anglia!” felkiáltással zárt le.

Boldogok, akik gyászolnak, mert ők vigasztalást nyernek. Uralkodjál, Anglia!
Boldogok a szelídek, mert övék lesz a világ. Uralkodjál, Anglia!
Boldogok a békét hozók, mert Isten gyermekeinek fogják őket nevezni. Uralkodjál, Anglia!

Boldogok, akiket a becsületük miatt üldöznek. Uralkodjál, Anglia!
Testvéreim! Kedves Testvéreim! Én semmiért sem vezetnék félre benneteket!

Sanderson szenvedélyes vágya, hogy megadja a fiúknak a kiteljesedés lehetőségét, az „egészség és biztonság” bajnokainak zajos rosszallását váltaná ma ki, és a jogászok már boldog várakozással készítenék elő pecsétjeiket. Ugyanis elrendelte, hogy a laboratóriumok minden időben nyitva legyenek, hogy a fiúk bemehessenek, és saját kutatási programjaikon dolgozhassanak, akár felügyelet nélkül is. A legveszélyesebb kémiai anyagokat elzárták ugyan, de „épp elég maradt elől, hogy felforgassa az olyan iskolamesterek nyugalmát, akik az Igazgatónál kevésbé hittek a gondviselésben, amely az ifjak lépteit vigyázza”. Ugyanezt a nyitott ajtó politikát alkalmazta az iskolai műhelyek esetében is, amelyek a legjobbak voltak az országban, tele a legmodernebb gépekkel és szerszámokkal, amelyekre Sanderson nagy örömmel és büszkeséggel tekintett. Ilyen körülmények között az egyik fiú egyszer megrongálta a tusírozólemezt, mert üllőnek használta a szegecseléshez. A vétkes írja a következőket a *Sanderson of Oundle* című könyvben:

Az eset kissé lehangolta a Mestert, mikor észrevette.⁶ De büntetésem meglehetősen oundle-i volt. Tanulmányoznom kellett a tusírozólemez gyártását és használatát, és minderről be kellett számolnom neki. Ezután észrevettem, hogy minden finom tárgyhoz sokkal óvatosabban nyúlok, ha dolgozom velük.

Az ilyenfajta események végül is oda vezettek, hogy a műhelyeket és a laboratóriumokat ismét zárva tartották, ha nem volt felnőtt felügyelet. De néhány fiú nagyon nehezen viselte ezt, ezért a műhelyekben és a könyvtárban (amely szintén Sanderson büszkeségének tárgya volt) intenzíven tanulmányozni kezdték a záruk szerkezetét.

⁶ Joggal, hiszen a tusírozólemez egy precízen megmunkált sík felület, melyet a tárgyak felületi egyenletességének megítélésére használnak.

Lelkesedésünkben álkulcsokat gyártottunk az Oundle minden ajtajához, nemcsak a laboratóriumokhoz, hanem a privát helyiségekhez is. Hetekig használtuk a laboratóriumokat és műhelyeket, ahogy már megszoktuk, de most kínos gondossággal ügyeltünk arra, hogy ne sérüljenek meg a drága berendezések, és minden óvintézkedést megtettünk, hogy ne maradjon utánunk rendetlenség, ami elárulhatta volna ottlétünket. Úgy tűnt, az Igazgató semmit sem vett észre; nagy tehetsége volt ahhoz, hogy vaknak tette magát. Aztán eljött a tanévzáró ünnepély, és mi elképedve hallgattuk, ahogy az összegyűlt szülők előtt sugárzó boldogsággal mesélte el az egész történetet: „És mit gondolnak, mit tettek a fiaim?”

Sanderson minden tekintetben gyűlölte a fiúk és a lelkesedésük tárgya között álló bezárt ajtókat. Volt egy fiú, akit annyira érdekelt a témája, amin dolgozott, hogy hajnali kettőkor kilopódzott a hálóteremből, és bement a könyvtárba (álkulccsal, természetesen), hogy olvasson. Az igazgató elkapta, és a rendbontás miatt iszonyú haragra gerjedt (híresen indulatos ember volt, és az egyik vezérelve az volt, hogy „sohase büntess, csak ha dühös vagy”). Ez a fiú meséli a történetet:

A zivatar elvonult. „És mit olvasol, fiam, ebben az órában?” Elmondtam, hogy milyen munkába ástam bele magam, amihez a nappal túl rövid volt. Igen, igen, mondta, megértette. A jegyzeteimre pillantva gondolkodni kezdett. Leült mellém, és beleolvasott. A feljegyzések egy kohászati eljárás kifejlesztéséről szóltak, és ő a felfedezésről, és a felfedezés értékeiről kezdett nekem beszélni, arról a szakadatlan folyamatról, hogy az ember a tudás és az erő felé törekszik, a tudás és létrehozás vágyának jelentőségéről, és arról, hogy mit teszünk itt az iskolában ennek érdekében. Beszélgettünk, vagy inkább ő beszélt majdnem egy órán keresztül ezen a csendes helyen. Ez az óra volt az egyik legnagyobb óra az életemben, amely igen nagy hatást gyakorolt rám... „Menj vissza aludni, fiam! Találunk majd erre időt neked napközben is.”

Nem tudom, önök hogy vannak vele, de ezt a történetet olvasva én majdnem sírva fakadtam.

Ahelyett, hogy a legeredményesebb diákok teljesítményét kirakatba téve babérkoszorúkra törekedett volna,

Sanderson legkitartóbban az átlagos és a „buta” fiúk érdekében dolgozott. Ő maga sohasem ejtette volna ki ezt a szót: ha valaki buta volt, az azért lehetett, mert rossz irányba kényszerítették, ezért végtelen türelemmel kísérletezett, hogy valamivel felkeltse az érdeklődésüket... minden fiút névről ismert, és tisztában volt mindenki mentális képességeivel és jellemével... Számára nem volt elég, hogy a többség sikeres legyen. „Egyszerűen nem szeretek senkivel sem kudarcot vallani.”

Annak ellenére – vagy talán pont azért –, mert Sanderson nem sokra tartotta a nyilvános vizsgákat, Oundle sikeres volt ezeken is. Wells életrajzának antikvár példányából egy elsárgult újságkivágás hullott ki:

Oxford és Cambridge egyetemeinek felvételi vizsgáin ismét Oundle vezet, 76 felvett jelentkezővel. Shrewsbury és Marlborough a második helyen osztoznak, 49-49 fővel.

Sanderson 1922-ben halt meg, miután már csak nagy kinnal tudta befejezni az összegyűlt tudósoknak tartott előadását a londoni University College-ban. Az elnök, maga H. G. Wells, épp az első kérdezőnek akarta megadni a szót, mikor Sanderson holtan esett a padlóra. Előadása nem búcsúbeszédnek készült, de a közzétett szövegből, mintegy összegzésként és testamentumként, világosan kirajzolódnak Sanderson neveléssel kapcsolatos nézetei, mindaz, amit páratlanul sikeres és szeretett igazgatóként 30 éven át megtanult.

Még mindig a fülemben csengtek e kivételes ember utolsó szavai, amikor becsuktam a könyvet, és elindultam hatyúdalának színhelye, a londoni University College felé, ahol hamarosan nekem kellett megtartanom szerény előadásomat a természettudomány-tanárok konferenciáján.

A témám, egy felvilágosult pap elnöklete mellett, az evolúció volt. Egy analógiát fejtettem ki, abból a célból, hogy a tanárok az iskolákban a diákjaik számára érzékeltethessék az univerzum mérhetetlen korát. Ha a történelem egy-egy évszázadát egy-egy lapra íránk fel, vajon milyen vastag lenne az univerzum könyve? Egy Fiatal Föld (Young Earth) kreacionista (a 10 000 évnél nem korábban keletkezett – „teremtett” – Földben hívő kreacionista) szemében a világegyetem teljes története beleférne egy vékony könyvecskébe. És mi a tudomány válasza erre a kérdésre? Ahhoz, hogy ugyanilyen arányok mellett a világ egész történetét leírjuk, egy tízmérföldes könyvespolcra lenne szükségünk. Ez jellemzi a tudomány és az egyes iskolák által követett kreacionista tanok közti szakadékot is. Ez az ellentét nem a tudományos tények különböző értelmezésén alapul. A különbség itt akkora, mint egy olcsókönyvtári kiadvány és egy több millió kötetes könyvtár között. Ami Sandersont illeti, ő nemcsak azért nem tanította volna a kreacionista tanokat, mert hibásak, hanem mert az egész kicsinyes, szűk látókörű, egyházi ihletésű, képzelet és költészet nélküli, és egyszerűen unalmas, ha a megdöbbentő, és a gondolatnak szárnyakat adó valósághoz hasonlítjuk.

A tanárokkal elköltött ebéd után meghívtak, hogy vegyek részt a délutáni tanácskozásukon is. Szinte kivétel nélkül aggodalmukat fejezték ki az A-szintű tanterv és a vizsga által okozott feszültség oktatásra gyakorolt negatív hatásai miatt. Egymás után elmondták nekem, hogy bár nagyon szeretnék, nem mernek igazságot

tenni az evolúcióval kapcsolatban az osztályaikban. Nem a fundamentalista szülőktől való félelem miatt (ami Amerikában nyomós ok lenne). Egyszerűen csak az A-szintű tanterv miatt, amelyben az evolúciót csak mintegy mellékesen, a tananyag legvégén említik. Ez felháborítóan nevetséges, mert, ahogy az egyik tanár mondta nekem, a nagy amerikai-orosz biológust, Theodosius Dobzhanskyt idézve (aki Sandersonhoz hasonlóan elkötelezett keresztény volt), „a biológiában minden dolognak csak az evolúció fényében van értelme”.

Az evolúció nélkül a biológia csak különféle tények gyűjteménye lenne. Mielőtt megtanulnak evolúciós módon gondolkodni, a gyerekek fejében a tanult adatok csak adatok maradnak, és nincs egy fonál, amely összekösse, ami megjegyezhetővé és koherenssé tegye ezeket. Az evolúcióval a legkisebb részletre, az élet tudományának minden zugába éles fény vetül. Nemcsak azt értjük meg, hogy mi az, hanem azt is, hogy miért. Hogyan lehet úgy biológiát tanítani, ha nem az evolúcióval kezdjük? És hogyan nevezheti magát valaki tanult embernek, ha semmit sem tud létének darwini okairól? Időről időre hallom ugyanazt a történetet. Mikor a tanárok meg akarják ismertetni diákjaikkal az élet központi elméletét, a torkukra forrasztják a szót: „Ez benne van a tananyagban? Lesz erről szó a vizsgán?” Szomorúan kell bevallaniuk, hogy a válasz: „nem”, és vissza kell térniük az egymástól elkülönült adatok magolásához, ahogy azt az A-szintű vizsgák megkívánják.

Sanderson megpukkadt volna ettől:

Egyetértek Nietzschével, hogy „Az örömteli élet titka az, hogy veszélyesen éljünk.” Az örömteli élet aktív élet – nem a boldogságnak nevezett, ostoba, statikus állapot. A lelkesedés, az anarchia, a forradalmiság, a dionüszoszi és démoni energia tüzeiben égve, a teremtés sürgető szükségletével csordultig telten – így él az, aki feladja a biztonságot és boldogságot a fejlődés és a boldogság kedvéért.

Szelleme továbbra is ott él Oundle-ban. Közvetlen utódja, Kenneth Fisher, egyszer egy iskolavezetőségi ülésen elnökölt, amikor valaki aprókat koppantott az ajtón, majd belépett egy kisfiú: „Kérem, uram, fekete csérek vannak lent, a folyónál!” „Ez a dolog még várhat”— mondta Fisher határozottan az összegyűlt bizottsági tagoknak. Felkelt a székéből, fogta a szemüvegét, és a kis ornitológus társaságában – s egyszerűen nem tudom másképpen elképzelni – Sanderson nyájas, pirosposzsgás arcú, sugárzó szellemének kíséretében, kivonult a szobából. Ez az oktatás – és pokolba a rangsorral, a statisztikával, az adatokkal teletömött tantervekkel és a vizsgák végtelen sorával!

Ezt a Fisherről szóló történetet a nagy tehetségű zoológiatanáromtól, Ioan Thomastól hallottam, aki kizárólag azért ment Oundle-ba tanítani, mert csodálta a rég elhunyt Sandersont, és az ő hagyományait szerette volna követni. Eszembe jut egy

biológiaóra, amely úgy 35 évvel Sanderson halála után lehetett, és amelyen a hidráról, e folyóvizekben élő kis állatról volt szó. Mr. Thomas megkérdezte egyikünket: „Melyik állat eszik hidrát?” A fiú találgatni kezdett. De Mr. Thomas nem állt meg nála, hanem a következő fiúhoz fordult, és ugyanazt a kérdést tette föl neki. Végül az egész osztályon végigment, és egyre növekvő izgalommal, mindenkit a nevéen szólítva, megkérdezte ugyanazt. „Melyik állat eszik hidrát? Melyik állat eszik hidrát?” És mi mindnyájan próbáltuk kitalálni a dolgot. Mire elérkezett a legutolsó fiúhoz, már mindnyájan nagyon vártuk a helyes választ. „Uram, uram, melyik állat eszik hidrát?” Mr. Thomas addig várt, amíg a légy zümmögését is hallani lehetett. Aztán beszélni kezdett, lassan és tagoltan, minden szót megnyomva:

Nem tudom... (Crescendo) Nem tudom... (Molto crescendo) És nem hiszem, hogy Mr. Coulson tudja. (Fortissimo) Mr. Coulson! Mr. Coulson!

Kivágta a másik osztályterembe vezető ajtót, és színpadias módon megszakítva idősebb kollégája óráját, behívta őt a terembe. „Mr. Coulson, tudja ön, hogy melyik állat eszik hidrát?” Nem tudom, hogy volt-e valami összekacsintás köztük, de Mr. Coulson kiválóan játszotta a szerepét: ő sem tudta. Sanderson atyai árnyéka most ismét ott kuncogott a sarokban, és senki sem felejt el közülünk azt az órát. Mert ami számít, az nem a tény, amit megtudunk, hanem az a mód, ahogyan megtudjuk, és amit gondolunk róla. A valódi tanítás nagyon távol áll a mai értékelésőrületben égő vizsgakultúrától.

Sanderson hagyománya, hogy nemcsak a kórusnak, hanem az egész iskolának – a botfűlűeket is beleértve – részt kellett vennie a próbákon és az évenkénti templomi éneklésben, szintén túlélte őt, és sok más iskola is átvette ezt. Leghíresebb újítását, a Műhelyhetet ma már nem tartják meg (minden tanévben minden diák egy-egy hétre mentesült minden más feladat alól, hogy idejét a műhelyekben tölthesse el), de az én időmben, az ötvenes években, még mindig szokásban volt. Végül – természetesen – a vizsgákra való készülés kényszere gyúrte le, de ez a csodálatos sandersoni főnix föltámadt hamvaiból. A fiúk, és most már örömmel mondhatom, hogy a lányok is, a tanítási időn túl különféle sportautókat (és off-road gokartokat) állítanak elő, speciális oundle-i stílusban. Minden autót egy diák épít, persze kapnak segítséget, különösen a modern hegesztéstechnika terén. Mikor a múlt héten ellátogattam Oundle-be, találkoztam két fiatallal, egy fiúval és egy lánnyal, akik nemrég végezték el az iskolát, és már két különböző egyetemen tanultak, de még mindig visszajártak, hogy befejezzék az autóikat. Az elmúlt három évben több mint 15 autót vezetett haza büszke alkotója.

Így hát, Mr. Sanderson, Te drága ember, téged már megérintett a halhatatlanság lelkesítő, könnyű szellője, a halhatatlanság egyetlen lehetséges módja, amire értelmes

ember vágyhat. Most valósítsuk meg a reformot országszerte, zúzzuk szét ezt az értékelésőrületet, annak minden demoralizáló, gyerekkorromboló vizsgáival, és térjünk végre vissza a tanításhoz!